

zi anyag, a kortörténet, a korról és szereplőivel folytatott szenvedélyes viták mellett képet kapunk Németh László eszmei és érzelmi, mondhatnám úgy is: lelki fejlődéséről. Arról a belső „üzemről”, amelynek hajtó motorja a szüntelen tervezgetés volt; az eszmékkal, irányokkal és mozgalmakkal számot vető érdeklődés, az ismeretek szomja, a fáradhatatlan kérdésés. Németh László ebben a tekintetben kettős szerepet vállalt: a teoretikusét, akitől az utópiák sem idegenek, hiszen velük is valóságos kérdésekre próbál választ adni, és az organizátorét, akinek éltető közege az állandó szellemi küzdelem, a polémikus csatározás. Ő maga is e kettős szerepben látja írói sorsának egy lehetséges kulcsát, magyarázatát: „egy ember voltam és két ellentmondó szerepet próbáltam betölteni. Egyik az elkiáltóé: aki behúzódik magányába, kotlik, néz, vizsgál, s szakadjon ég, föld, elkiáltja, amit igaznak hisz. A másik: a mozgalmi emberé, aki száz kart szeretne, hogy száz más karba ölttesse, s egy egész makacs, tehetetlen táborat vonsozlhasson, amerre szíve a jobbat érzi. Hogy e két egymást kizáró szerep közt én nem tudtam választani, annak talán al-

kati oka is van: az artemiszi vadócság főszólama alatt mindig ott lelkendezett egy másik: vágy az együtt játszásra, bajtársi, a közös önfeláldozó rohamok »Budavár bevétele« után; az igazi azonban mégiscsak az volt, hogy e két szerep egyikére sem volt ember nemzedékemben, s hiába nyestem én bele egyik vagy másik szerepbe magam, a szükség, a veszedelmes hiány úrra és újra fölébresztette, akit el akartam ejteni. Vagy az igazságvillámcsapásai nélkül volt kibírhatatlan az égalj, vagy az igazság látszott kevésnek hordozók nélkül.”

A betöltött írói sors — az „ember és szerep” — vallomások magyarázata szüntelen jelen van az önéletrészben, erős szálakkal szövi át a biográfikus anyagot. A kétségtelenül izgalmas irodalmi polémiák, ideológiai küzdelmek leírása mellett talán ez a vallomásos önvizsgálatra és önismeretre törekvő írói vállalkozás jelenti a *Homályból homályba* legérdekesebb övezetét. Hiszen Németh László nyughatatlan, terveket forraló, mindig dolgozó agyveleje és szíve századunk magyar szellemi életének egyik páratlan tüneménye volt, s ebbe a tüneménybe pillantani maga is izgalmas olvasói élményt jelent.

POMOGATS BÉLA

A SZOLGÁLAT MŰFAJA

POMOGATS BÉLA: *Radnóti Miklós*. Gondolat, Budapest, 1977.

A cím többet ígér, mint amennyit ez az írás megvalósíthat, de az alkalom kényszerít, hogy erről is beszéljünk végre: a tudomány és a népszerűsítés viszonyáról. Tudományról szólva természetesen csak az irodalomtudományra gondolok, a példám is irodalomtörténeti munka: Pomogáts Béla könyve Radnóti Miklósról. Jobb példát kívánni sem lehet. Radnóti a század egyik legnépszerűbb magyar költője, nagy verseinek megrendítő szépségét az oktatás és a publicisztika sem tud-

ta elkoptatni, egyéniségének varázsa és a tragikus vég, melyet a faszizmus reá mért, olyan tényezők, melyek révén az utód a versek szépségét nem képes elválasztani az élet szörnyűségeitől. A versek követelő nyomatékkal figyelmeztetnek a sorsra, a sors ismeretében pedig még tündöklőbb fényt kap a mű. Róla írni a vele történt események ismerete nélkül is lehet, népszerűsítő munkát azonban aligha. De túl az életrajz és a történelem eseményein, Radnóti műve stílustörténeti pél-

daként is rendkívül tanulságos. Tendenciák találkoznak benne, ezek összeforrása hibátlan versekben megy végbe, s így az olvasó az irányzatokról való ismeretét azok legfőbb értelme: a megvalósult szépség tanulmányozásából szerezheti. S végül, aki e könyvet írta, Pomogáts Béla, éppen olyan szakember, amilyen a népszerűsítő könyvek írásához szükséges.

Mert senki se higgye, hogy az ismeretterjesztés könnyű munka. Bukttatói közül épp a „könnyűség” a legártalmasabb. Elolvasni néhány alapvető tanulmányt, s azokból — könnyed, olvasmányos előadásban — csinálni egy újat. Szerencsére nálunk ez a népszerűsítés nem népszerű. Bennünket inkább az újat vagy másmondás ingere, buzgalma tart távol az ismeretterjesztéstől. Magam is rossz lelkiismerettel gondolok erre: egy Csáth-levél-, novellavariáns föl kutatását, publikálását mindig méltóbb föladatnak éreztem, mint az ismeretterjesztés bármely műveletét. Akikben meg az interpretáló szándék erős, azok akkor vannak elemükben, ha meghalladhatják, cáfolhatják azt, ami előttük történt. Nagyobb baj, hogy irodalomtudományunk — a tankönyveket kivéve — már nem is igen számol nagyobb közönséggel. Magunknak írunk, értvén ezen a szakma vajdasági és határon túli művelőit. Jól emlékszem, milyen ingerült kikötatásban részesültem, mikor szóvá tettem, hogy az ifjabbak előadómódja követhetetlenül tudálékos. Senkit sem aggaszt, hogy esszénk kisugárzásának ereje is e tudálékoság elharapódzásával párhuzamosan csappant meg. Igaz, vannak ennek más okai is: például az értérend kedvező alakulása, az értékek ma ritkán szorulnak rá, hogy a kritika kiálljon értük, alázatos interpretálásuk pedig nem támaszt nagy visszhangot.

S ezzel a jó népszerűsítés alapfeltételéhez értünk. Igen, ehhez a munkához alázat kell. Pomogáts könyvében az a legszembeötlőbb erény, hogy amikor kulcspontokra ér, amikor learathatná a lelkiismeretes építkezés — ismeretösszehordás, pályarajz, jellemzés — természet, akkor háttérbe húzódik, s elődjei közül azt engedí szóhoz, aki az esedékes gondolatot a legszebben, legkifejezöbben fogalmazta meg. Mi-

kor például a Radnóti-versek természetfestő mozzanatainak átalakulásáról, majd ahol a haláltudat jelentőségéről, természetéről beszél, Bálint Györgyöt idézi; mikor az idillre való hajlam és a halálfélelem találkozásáról, akkor Sötér Istvánt; mikor a harmadik nemzedék jellegzetességeiről, akkor Kassákot, Halász Gábort, de Vas Istvánt is, hogy a sajátos jelleg tényeit és értelmezését a kor közegében, dialektikus mivoltában láttathassa.

Az idézetekre tehát nemcsak azért van szüksége, hogy egy-egy gondolatot, amelyet saját szavaival is előadhatna, alátámasszon vagy kiemeljen, hanem hogy a mű születésének, a stílussajátság és a magatartás hatásának, ellenerőinek és befogadásának drámájából is megsejthessen valamit az olvasó. Kassák, Halász Gábor, Sötér István és mások nemcsak személyes akcentusukkal jelentenek szint, érdekességet a fegyvermezett és puritán előadásban, hanem azzal is, hogy erőteret, közeget, észjárást, ízlést is reprezentálnak. Ehhez persze tudni kell idézni.

Hogy ez mit jelent — jól idézni —, arról hosszabban kellene értekezni. Itt erről csak annyit mondanék, hogy a pályát és a művet, amelyről szó van, nemcsak ismerni kell, de látni kell, s jól látni a súlypontokat, a fejlődés fordulóit, azok természetét, föl kell ismerni azokat a tendenciákat, amelyek az opus alakulása szempontjából lényegesek, tehát minden időszakban kitapintható és mérhető bennük a gazdagodás és mélyülés. Természetes, hogy az ilyen belső tendenciák csak a tehetség természetét alkotó hajlamokkal együtt ragadhatók meg. Radnóti esetében Pomogáts az otthon utáni vágy, az otthonosságra való képesség, a vele rokon hajlamok: a meghitt béke óhaja, az áhítat és jóság érzéseiben ismeri föl ezeket az állandósuló ihleteket. Ezek a hajlamok és ihletetek a pálya során más-más helyzetekbe kerülnek, „párbeszéd” alakul ki köztük és a világ között, kegyetlen szembesülések sorozata, s aki ezeket kíséri, az életmű minden fontos eseményével találkozik, s a hajlamok változását, érését is mérheti.

Pomogáts nem magyarázza a maga módszertanát, de vizsgálódása nagyon tudatosan ennek a párbe-

szédnek a medrében halad, s ennek köszönheti, hogy az új fejlemények, egy-egy új mű tárgyalásakor nem kell mindent előlről kezdenie; hogy egyazon folyamaton medrében haladva jut el állomástól állomásig, s amikor elér a pálya legmagasabb pontjaira, e pontokat jelző versekben a fölfelé vivő út egész történelme is érzékelhető. A megrendítő vég embertelenségében a másra termett, másra méltó élet megcsúfoltatása is. Az a többlet, amely Radnóti mártíromságát kiemeli a sok-sok mártírium közül, s a képtelenség máig égető jegyeivel hozza remegésbe olvasóit.

Pomogáts nem engedi direkt hatásokban megnyilvánulni ezt a megrendültséget: a tények arányos és alázatos beszéltetésével rendíti meg. S így nem gond számára, hogy a szükséges információk közlését és a művek rá tett hatását fejezze-e ki. A népszerűsítés egy másik nagy buktatóját, a lírizálást kerülheti el ezzel.

A népszerűsítés, ha nagyon alázatos, azzal a veszéllyel jár, hogy a pálya alternatíváit mellőzve mindent, ami küzdelem eredménye, természetes és magától értetődő fejleményként ismertet. Ha a polemikus természetű szerzők a műről magukra vonják a figyelmet, az alázatosak a konfliktusok sterilizálására, az értékelő mozzanatok megszelídítésére hajlamosak. Kísért ez a veszély Pomogátsnál is. Kivált Radnóti és a korbeli dogmatizmus viszonyáról szólva. Nem, Pomogáts nem hallgatja el a tényeket, beszél az értetlenségekről, de Radnóti szocialistaságáról szólva határozottabban is érzékeltethette volna e szocializmus sajátos jellegét, eltéréseit a munkásmozgalomban akkor érvényes normáktól. Az értékelő mozzanatokban pedig akkor sem lehetne határozott, ha nagyon törekedne erre, mert a költészetről való elképzeléseiben — rá jellemző prakticitással — ezúttal figyelmen kívül hagyja azt a fajta lírát, melyben a metafizikai, történelmi érzékenység mélyebbre hatol, rejtettebb lelki tájak örvényeiről tudósít. Pomogáts természetesen tud arról, hogy Radnóti költészete az utolsó periódusban milyen óriásit emelkedik, de nem törődik azzal, hogy ez bizonyos értelemben meglepetés. Ady vagy József Attila arányú költőt a

pálya előző szakaszai nem ígértek, s a költészet egészének megítélésében a kiteljesedés felé haladva talán látható is, hogy miért nem. Hogy mi hiányzik egyik vagy másik versből, miért nem érezzük bennük a nagy költészet szárnyacsapását.

Különben Pomogáts nem kerüli ki a nehéz kérdéseket. Ha nem is polarizálja egy-egy fejlődésszakasz fordulópontjának alternatíváit, a tendenciákat igen meggyőzően jellemzi. Történetisége és a költői jellem ismerete megóvja attól, hogy a választásokat, a továbbhaladás irányát elvontan és voluntarista eltökéltséggel magyarázza, minősítse. Ő az adott valóság és a művészi jelleg törvényeire figyel.

Szembeötlő nyeresége ennek a világos és tiszta eljárás, amellyel Radnóti haláltudatát és az avantgardehoz való viszonyát jellemzi, értékei. Hogy elődjeit meghaladja, ez a becsvágy itt kísérelte volna meg legerősebben, de belátta, elődjei helyesen láttak, amikor a költő haláltudatát nem egy névtelen szorongás kifejezéseként, hanem az adott történelmi helyzet fejleményeként értelmezték. Lemondott hát az élmény abszolutizálásának, lételméleti vonatkozásainak ideerőltetéséről, s magyarázata konkrét és hiteles lett. Így kerülhetett összhangba Bálint György és Sőtér István idevágó magyarázata, noha az előbbi a haláltudatról, az utóbbi az idill és a tragikum viszonyáról szól. Fölületebb műértő is idézhetné tekintélyes elődjeit, de nem hatna egy hosszú gondolat sor summázatának az idézet. Pomogáts azonban nem az idézetek nyomvonalán, hanem a pálya, a beérés folyamatára figyelve halad, s így könnyen kerülnek összhangba nála a lényegre irányuló megfigyelések.

A sokféle szempont és ismeret egymást támogató egybehangzása az avantgarde-dal való kapcsolat magyarázatában még meggyőzőbb. Természetesen ő is, mint mindenki, aki józanul számol a tényekkel, úgy látja, hogy az, amit Radnóti az expresszionizmustól, a szürrealizmustól tanult, betagozódik egyfajta lírai realizmusba, egyfajta klasszicizálódásban valósítja meg jobb lehetőségeit. Akár Illyés, József Attila, Déry, Szabó Lőrinc és még sokan mások. Nálunk újabban „hivatalos”-nak is szokás nevezni ezt az igazságot, noha

fölismerői — Komlós Aladár, Illyés Gyula, József Attila, Vas István stb. — a nem hivatalos igazságok vállalásában nehezebb időkben vizsgáztak bátorságból és szuverenitásból. De a tény az tény: ez az igazság ma már olyan, mint a kétszerkettő, lehet tehát hivatalos is.

Pomogáts azonban nem éri be azzal, hogy kinyilvánítja: így történt. Idézi ugyan Kassákot, aki a Nyugat 1932-es vitájában az akkori avantgarde-ról maga is azt írta, hogy „az izmusok megbuktak, és nem tudtak továbbfejlődni...” „...átváltoztak eszközökké, illetve a nagy egész részletévé”. Magyaroztatában azonban ez az idézet csak kiindulás, hogy a klasszicizálódás tényeinek egész sorát ráépíthesse. Mindenekelőtt Radnóti elméleti érvényül gondolatait a konstruktív fegyelemmel alkotott, rugalmas, de mértékes formáról, az európai verselőkultúra vívmányait átörökítő, új-játeremtő formáról. Hogy Radnóti szükségképpen jutott ehhez a formához, az előzmények és a következők felől egyaránt igazolható. A mesterségbeli tudás, a forma-érzék, a mű gondos megmunkálásának igényét, képességét Radnóti alapvető követelményként, törvényként tisztelte. A hagyományhoz bensőséges és erős szálakkal fűződött, s az otthon utáni vágya, gyöngédsége miatt is vonzódott a finom és árnyalatos formákhoz, a meghitt zengésekhez. S végül a politikai-emberi barbárság elleni küzdelem is az antikvitás és az európai szellem rendezett, arányos, nemes formáihoz vitte közelebb. Az artisztikum törékeny szépségeiben otthonosan tüntethetett a védtelen szellem.

Pomogáts tehát sokfelől igazolja az avantgarde klasszicizálásának nagy tendenciáját, s meggyőzően, mert nem egy vita eldöntése a számdéka, hanem fölfejteti a fejlemények okait, motívumait. Azt már mi tesszük hozzá ehhez a munkához, hogy számunkra talán ez a klasszicizálódási folyamat, ennek interpretálása lehetne a legtanulságosabb. A barbárság, amelyet Radnóti átélt, s amelynek áldozata lett, idillinek igazán nem mondható, költőként mégis rendezett, numeróztatással tüntető, ékes formában tudott róla beszélni. S tiltakozása is így volt hiteles. El kellene gondolkodnunk,

hogy azok az elméletek, amelyek ma minden zagyvaságot, harsogást és dadogást az ember mostoha helyzetével magyaráznak, komolyan vehetők-e. El kellene gondolkodnunk, hogy a költői erkölcs szakértői számolnake azzal, amit a forma fegyelme, a munka felelőssége jelent. Radnóti elég tiszteletre méltó példa, hogy ürügyen erről beszélhessünk.

A méltatott könyvnek talán az a legfőbb érdeme, hogy a pálya kifejlése felé közeledve, a műfaji fejlemények magyarázataiban is természetesen mozdulattal nyúlhat vissza, utalhat arra, amit előbb elmondott. Az életrajzi tényekre is. Igen, egy műfaj, például az ekloga kapcsán arra a kapcsolatra, amely Radnótit a néphez fűzte. Erdemes megnézni, Radnóti esetében, vagyis Pomogátsnál mennyire szakszerű és szerves ez a kapcsolat: politikum és műfaj összetartozása, megfelelése. S épp ilyen szervesen nyílik a békeóhajának ihletéből kilátás a rendezett, meghitt formára, a remekmű pedig a lélek méltóságának, önvédelmének eszközeként interpretálva visszautal az életrajzra. Természetesen azon a magasabb szinten, ahol a virtuális győzelem, a szellemi hatalom az élet vára lehet. Röviden szólva: élet és mű együttlátása a szerzót még a műfaji fejlemények magyarázatában is sokkal jobban eligazítja, mintha a mű „immanens” létének hamis ígézetében számolgatná a magánhangzók és mássalhangzók viszonyát.

Ezzel a műelemzések kérdéséhez érkeztünk. Ha a műelemzések, magyarázatok lehetséges változatosságát Komlós Aladár nyomán (*A líra műhelyében*. Magvető, Budapest, 1961. 131—132.) két alaptípusra redukáljuk, a tüzetes nyelvi elemzésre és a mű egészét átvilágító tömör értelmezésre, akkor Pomogáts verselemzései az utóbbira lehetnének példák. Ez természetes is, hiszen népszerűsítő munkáról van szó, s az nem bír el nyelvstatistikákat, grafikonokat. Abban, amit nyújt, ha nem is lép meg izgalmas fölismerésekkel, mindig meggyőző, s mindig olyan okos is, hogy sohasem érezzük vulgárisnak. Huzamosabban csak a kiemelkedő verseknél időzik, a többi jellemzését átfogóbb módon, a pályaszakasz művészi jegyeinek összegezésében adja. Amiről nem beszél részletesebben, annak helyét

is megtalálja az olvasó, ha figyelmesen keresi.

Ahhoz képest, hogy ismeretterjesztő munkával állunk szemben, talán túlságosan is hézagtalan. Külön tárgyalja a kritikust, a műfordítót, ismerteti a lapokat, amelyekben Radnóti publikált, kapcsolatait politikával, irányzatokkal, írókkal, költőkkel, szerelmi életének fontosabb eseményeit. Az a fejezet például, amely *Istenhegyi kert* címmel a haláltudat és az életöröm összeszövődését taglalja, mintaszerűen és szinte észrevétlenül tud átváltani az életrajz adalékaiból a művészi hajlamokhoz, illetve a költeményekhez. A mindent legalább jelezni igyekvő alaposág azonban gyakran kényszerül szimpla adalékközlésre vagy alapismeretek ismétlésére. Megmagyarázza például az enjambement-t, noha föltételezi, hogy az impresszionizmust vagy a szürrealizmust nem

kell megmagyarázni. Lehet, hogy az ő érzéke súgja pontosan, mit kell és mit nem kell, de az való igaz, hogy túl sok teret kell alapismeretek közlésére fordítania.

Munkájának mintaszerű voltát azonban ez nem kisebbíti: velejár a módszerrel, amelyet követ. Elképzelhető olyan könyv is Radnótiról, amelyik egy-egy fontosabb életfordulatra, versre összpontosítva fogja át a jelenséget, közvetlenebbül tükrözi a műélményt, a jelenségről támadt gondolatokat. Huzamosabban időzik egy-egy érdekesebb életmózanatnál, egy-egy jellegzetesebb művészi megoldásnál. Az alapismereteket pedig jegyzetben, szótárban közli. De ez már másfajta munka lenne. Pomogáts a maga módszeréhez következetes, s könyve a maga föladatát kitűnően oldja meg. Alkalmos rá, hogy kedvet adjon az ilyenfajta munkához, a szöveget műfajához.

DÉR ZOLTÁN

TALÁLKOZÁS AZ ESZME-BARIKÁDOKON

Madžarska lirika 20. stoletja.

Državna založba Slovenije, Ljubljana — Pomurska založba, Murska Sobota, 1977.

ENDRE ADY: Kri in zlato.

Pomurska založba, Murska Sobota, 1977.

A Duna völgyében egyre eredményesebben bontakozik ki az érdeklődés az itt élő népek élete, irodalma felé. Ha néhány évtizeddel visszalapozunk e népek irodalmának történetében, összehasonlíthatatlan a régi kép azzal, ami a mában él. A tizes, a húszas években alig találkozhattunk egy-két regénnyel, pár verssel, amelyek fordításban hírt adtak a szomszédos népek irodalmáról. Abban az időben, ha a szlovén irodalmat akarta megismerni a magyar olvasó, Francé Prešeren pár verse és Ivan Cankar *Jernej, a szolgalegény* című regénye adott röpke betekintést egy gazdag irodalom ismeretlen berkeibe, a magyar irodalom felől pedig Petőfi költeményei, Arany *Toldija*, Ady új verseinek néhány gyöngyszeme közvetítette a magyar irodalmi alkotások

hírét — így, izelítőként — a szlovén olvasó felé.

A felszabadulás után minden dimenziójában megváltozott: gazdagodott ez a kép. A testvériség-egység és a baráti együttműködés szellemével kialakult légkör megtermékenyítette az élet minden területén tevékenykedő alkotókat: az írókat, a műfordítókat is. Minden műhely benépesedett. Az egymás nyelvét ismerők között az eredeti mű volt az elsődleges indító erő ahhoz, hogy a szélesebb olvasórétegek is megismerkedjenek korunk kiemelkedő értékeivel. A szerbhorvát és szlovén nyelvről csak maga Csuka Zoltán több mint száz művet ültetett át magyar nyelvre, és hasonlóképpen eredményes munkát végeztek a belgrádi, a zágrábi, a ljubljana, a szarajevói és a szkopjei műfordítók